

Üks alasaksa prepositsioon eesti keeles. ¹⁾

Alasaksa murrete mõju eesti keelde on olnud mitmeti palju suurem ja sügavamale ulatuv kui saksa kirjakeele oma, sest alates vanemaist saksa siirdlasist peaaegu 18. sajandi lõpuni oli „platt“ kohalikkude sakslaste kõnekeeleks ja mitu sajandit ühtlasi ka ametlikuks ja kultuurikeeleks. Nagu teada, on eesti keel saanud alasaksast suure hulga eriti mitmesuguseid kuultuurmõisteid väljendavaid noomeid ja verbe. Kuid meie alasaksa laenud ei piirdu üksnes nende sõnaliikidega. Varemini on mitmes kohas osutatud, et eesti adjektiivide tuletuslõpu -lik ülirohke tarvitamine on tingitud kesk-alasaksa -lik, -lich mõjust. Nende ridade autor esitab siinkohas mõningad sõnad eesti murdeist, millega on liitunud alasaksa prepositsioon vor 'vor, früher'. (Selguseks olgu mainitud, et käesolevas sõnas hääldatakse kesk-alasaksa o ö-na.) vor-ist lähtunud eesti eessilp wör on siiski õige ebaproduktiivne, esinedes vaid üksikuis sõnus tähendusega peamiselt 'esi-'.

Juba Wiedemann vihjab oma sõnaraamatus „Estnisch-deutsches Wörterbuch“ seda, et wör — in Zusammen-setzungen — on saksa algupära, jättes siiski lähemalt määramata, kust just on sündinud laenamine.

Eesti sõnad, milles esineb wör, on järgnevad:

1. vōrkaup: Wd. Wtb. wörkaup 'Vorkauf, Schacher', wör-kaubitseja 'Vorkäufer', wör-kaupmes 'Vorkäufer, Schacherer'. Rahvamurdeist on sõna esinemise kohta teateid järgmisist kihelkonnist: Kolga-Jaani — vōr-: salä vōrkaõva pidamene; Tori — vōr 'sala-(kaup)': vōrkaup õ sē mis salaja üle piri tūašse; vōrkaupmehed keivād ikke; Märjamaa — vōr: vōrkauppa

1) Ette kantud Tartu Keeleuenduse Ühingu 7. okt. 1928.

piab, ostab ülesse ja müib jälle. võrkauba mēs¹⁾; Kihnu *uērkaupmes* 'vaheltkaupleja': *pärnu mehed tegäd kihnus uērkaubamēst, uērkaubamēs*; Pühalepa, Kuri — *võrkaupmēs* 'ülesostja ja edasimüüja', *võrkuþ*, gen. *võrkuþpi* 'ülesostja'; Reigi — *võrkaupmēs* 'rändkaupmees'; Emaste — *võrkaupmes* 'Aufkäufer'; Muhu — *võrkaupmēs* 'ülesostja kaupmees'.

Eesti võõrkaup jne. eeskujuks on olnud kesk-alasaksa *vor-köp* 'Vorkauf, Aufkauf; Wiederverkauf; Verkauf'; *vor-kopen* 'vorweg u. im grossen aufkaufen zum Zwecke des Wiederkaufs im kleinen'; *vor-koper* 'Vor-, Aufkäufer'.

Nagu eeltoodud murdenäiteist näha, on käsiteldavas sõnas võõr saanud eesti keeles tähenduse 'salajane, kontrabandistlik, hangeldus-, saherdus-'. Neist tähendusist lähimates on moodustatud verb *võrama* 'hangeldama, saheldama' Wd. Wtb. *wõrama, wõrima, wõritsema* 'handeln, schachern'. Märjamaa: *se õ võramene, ku üks mēs midagi ostab ja jälle müib, ta õ õppind võrama — nihukke kaqba mēs, võraja ehk parisnik.²⁾*

2. võõrrütel: Wd. Wtb. *wõr-rütel* (*reitel*) 'Vorreiter'; Harju-Madise — *võõrrütel* 'ratsanik, kes sõitis mõisniku jne. tolla ees' EVR XXVI 85 (36)³⁾. Et võõr on enamikule keeletarvitajaile olnud võõras ja vähetlev, on Pöidel toetunud tuntumale hobu-sõnale ja nii kujundatud *õrüttel*, gen. *õrütli* 'jahil või mujal esiratsutaja'. Käesoleva sõnaga on võrreldav kesk-alasaksa *vor-riders* pl. 'Vorreiter, Vortrab'.

3. võõrkoda: Wd. Wtb. *wõr-koda* 'Vorhaus'. Rahvamurdeist ei ole nende ridade kirjutajal korda läinud leida vasteid. Murdeis esineb tavalisest samuti alasaksast laenatud *wõrus* 'Vorhaus, Vorbau an der «Klete»', kus aga võõr ei esine iseseisva osana, vaid kogu sõna on laenatud tervikuna, nagu mõni teinegi sarnane. Vrd. *wõrmünder, wõlmönder, wõrmölder, wõr-*

1) Eelnenud teated on saanud AES-i arhiivist.

2) AES'i arhiivist.

3) Eesti Vabariigi vanavarakogu Eesti Rahvaluule Arhiivist.

mõnder jne. 'Kirchenvormund'. Vöörkoda tugineb kesk-alasaksa sõnale vor-hûs 'Vorderhaus; Vorburg; Vorhalle'.

4. vöörmast: Reigi, Kõpu merimehil — võrmašt -
-fõrmašt 'esimast'.

5. vöörväravad. Rapla — vöörväravad 'välimised rehe-
aluse väravad', ERA II 6, 621 (12)¹). Vrd. kesk-alasaksa
vor-tor.

Wd-il leiame veel ühe sõna, mis algab wör-iga: wör-
kott. Ent käesolevas sõnas on wör usutavasti hoopis
teist algupära, nimelt saksa quer-sõnast eestistatud, vrd.
saksa Quersack, kuigi kesk-alasaksas esineb vor-
sack 'Aussentasche an einer Stangentasche', mis aga
tähenduseldasa on kaugem eesti sõnast.

Vanemas eesti kirjakeeles on vöör võinud alasaksa
laensõnus esineda teiseski funktsioonis, nimelt saksa kirja-
keele ver-ile vastavalt. Mülleri jutlusis kohtame vör-
teenima: Tahab teidt sen Pattu praht sen Börgkuhauwa
fisse lüickada, ludt tehe sensama kaas ollet vordehninuth (Neun-
unddreissig Estnische Predigten von Georg Müller, Dorpat,
1891, lk. 71). Vrd. kesk-alasaksa vordenen.

Paul Ariste.

1) Eesti Rahvaluule Arhiivist.

